

Kelionės dokumentus ir sakytinės istorijos pasakojimus išsardžius

After the Investigation of Travel Documents and Oral Histories

Apie Dovilės Čypaitės-Gilės disertaciją „Žydų (e)migracija iš Lietuvos 1918–1940 metais: proceso rekonstrukcija“ ir jos gynimą / On Dovilė Čypaitė-Gilė’s Thesis „Jewish (E)migration from Lithuania 1918–1940. Reconstruction of the Process“

Saulė Valiūnaitė

Doktorantė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: saule.valiunaite@gmail.com

Šių metų rugsėjis Vilniaus universiteto Istorijos fakultete pasižymėjo disertacijų gynimų gausa. Garbė pradėti šį maratoną teko Dovilei Čypaitei-Gilei, kuri 2024 m. rugsėjo 13 d. gynė mokslo disertaciją „Žydų (e)migracija iš Lietuvos 1918–1940 metais: proceso rekonstrukcija“. Tyrimas buvo rengtas 2019–2023 metais, jam vadovavo prof. dr. Jurgita Verbickienė. Gynimo tarybą sudarė: pirmininkas prof. dr. Nerijus Šepetys (Vilniaus universitetas), prof. dr. Ruth Leiserowitz (Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje (Lenkija)), dr. Dangiras Mačiulis (Lietuvos istorijos institutas), prof. dr. Juozas Skirius (Vytauto Didžiojo universitetas) ir doc. dr. Dovilė Troskovaitė (Vilniaus universitetas).

Įveikus techninius nesklandumus ir konstatavus, kad nieko kito nebuvo galima tikėtis penktadienį 13 dieną, disertacijos gynimo tarybos pirmininkas prof. dr. Šepetys pasveikino visus susirinkusius į šį gražų renginį. Pristatęs Čypaitės-Gilės nuveiktus darbus, jis suteikė žodį jai pačiai. Čypaitė-Gilė savo pasisakymą pradėjo citata iš kauniečio Moišės Goldbergo atsiminimų apie galbūt paskutinę dieną prieš išvykstant iš Lietuvos. Tokie asmeniniai pasakojimai ir diskusijos apie juos buvo dominuojanti tema tyrime ir gynimo metu, tačiau – apie viską iš eilės.

Čypaitė-Gilė pirmiausia pristatė savo tyrimo tikslą – rekonstruoti žydų migracijos iš tarpukario Lietuvos procesą, apžvelgiant, kas lėmė pasirinkimą emigruoti, kaip vyko procesas ir kaip žmogaus socialinės charakteristikos lėmė emigracijos krypties pasirinkimą. Taip pat buvo paaiškinta, kad pavadinime raidė „e“ žodyje „migracija“ susklyausta dėl to, kad tyrime svarbios ir kitos migracijos formos: sezoninė, trumpalaikė, reemigracija. Tyrimu taip pat norėta patikrinti hipotezę, preziumuojančią, kad Lietuvos žydų emigraciją lėmė įvairesnės priežastys nei tik prastos ekonominės sąlygos, ir, įsigilinus į emigracijos procesą ir emigruojančių asmenų pasirinkimus, įvertinti istoriografijoje nusistovėjusias klišes.

Trumpai apibendrinusi tyrimo uždavinius, chronologines ir geografines ribas bei metodus, Čypaitė-Gilė daugiau dėmesio skyrė šaltinių aptarimui, pirmiausia pasidžiaugdama, kad didžioji jų dalis Lietuvos moksliniuose tyrimuose pristatomi pirmą kartą, o surinkti buvo iš įvairių pasaulio institucijų. Disertantė tyrimo šaltinius suskirstė į penkias grupes: tai archyviniai dokumentai, susiję su Lietuvos migracijos politika; kelionės dokumentai (užsienio pasų bylos ir dokumentai jiems gauti); periodika; 80 sakytinės istorijos pasakojimų; statistiniai duomenys.

Daugiausia dėmesio savo pristatyme Čypaitė-Gilė skyrė išsamiam tyrimo apibendrinimų aptarimui. Pirmiausia disertantė konstatavo, kad Lietuvos žydų emigracijos iš Lietuvos 1918–1940 m. tyrimų visumoje matyti ryški skirtis tarp atliktųjų Lietuvoje ir užsienio istoriografijos: lietuviškoji pabrėžia sionizmo idėjų svarbą bei ekonominius sumetimus, o tarptautinė – antisemitizmo faktorių; disertacija buvo siekiama šią skirtį panaikinti.

Emigracijos kaip išeities taško pasirinkimas leido konstatuoti, kad žydų emigracija buvo kur kas dinamiškesnė nei kad apibūdinama ligšiolinėje istoriografijoje. Atliktas tyrimas keičia keletą vyraujančių nuostatų, pirmiausia kokios emigracijos kryptys buvo renkamosi. Nors žydų emigracijai buvo būdingos specifinės Palestinos ir PAS kryptys, dažnai jie rinkosi ir tas pačias JAV, Kanadą, Argentiną bei kitas lietuviams būdingas šalis, nors statistikoje dažnai neišskiriama, kad apie pusę ar trečdalį emigrantų į tas valstybes sudarė žydai. Tyrimo metu atskleista ir daugiau bendrų lietuvių ir žydų emigracijos bruožų: visiems buvo būdinga trumpalaikė sezoninė emigracija, iki šiol sieta tik su lietuviškąja emigracijos patirtimi. Be to, identifikuoti žydų migrantų judėjimo maršrutai leido paneigti mitą, kad žydų, priešingai nei lietuvių, emigracijai buvo būdinga negrįžti į Lietuvą.

Čypaitė-Gilė taip pat teigė, kad jos tyrimas leidžia paneigti užsienio istoriografijoje nusistovėjusią nuostatą dėl priverstinės emigracijos: nei ištirti sakytinės istorijos šaltiniai, nei teisiniai dokumentai neleidžia to patvirtinti, todėl šis tyrimas tampa pavyzdžiu, rodančiu emigracijos iš konkrečių šalių, o ne viso regiono, tyrimų svarbą. Atsižvelgus į šią aplinkybę buvo nagrinėtos 1922–1940 m. bylos užsienio pasui gauti, iš jų siekta atskleisti statistiniuose duomenyse nematomus emigrantų profilius. Tokia metodologinė prieiga leido įžvelgti kokybinius duomenis apie emigravusius asmenis.

Vienas iš svarbių klausimų, analizuojamų disertacijoje, buvo emigracijos priežastys. Disertantė teigė, kad tyrime identifikuotos kur kas įvairesnės nei įprastai istorio-

grafijoje nurodomos emigracijos priežastys, iš naujai identifikuotų motyvų ji įvardijo socializacijos stoką ir norą įgyti aukštąjį išsilavinimą. Dauguma sprendimų buvo labai individualūs, tačiau viena dažnesnių emigracijos priežasčių – trauminės patirtys po Pirmojo pasaulinio karo, žydų iškeldinimo iš Kauno ir Kuršo, skatinusios žydus svarstyti apie emigraciją sugrįžus į Lietuvą. Įdomu ir tai, kad motyvai emigruoti skyrėsi ir lyties pagrindu: vyrų atveju tai buvo karinės tarnybos vengimas, moterų – meilė ir ketinimas kurti šeimą, šeimos susijungimas emigravus sutuoktiniui. Gynimo metu ne kartą grįžta prie išvados, kad žydų pasirinkimui emigruoti ar likti stipriausiu veiksmu tapo šeima.

Apibendrinama Čypaitė-Gilė teigė, kas jos tyrimas integruoja žydų emigracijos tendencijas į istorinius Lietuvos emigracijos tyrimus. Be to, disertacijoje pasitelkta makro- ir mikroperspektyva leido procesą įvertinti ir iš asmens, ir iš valstybės perspektyvos. Tyrimas taip pat įneša indėlį į Lietuvos žydų istorijos studijas, kuriose vis dar trūko žydų emigracijos dėmens socialiniuose ir kasdienybės istorijos tyrimuose.

Pasisakius disertantei, prof. dr. Šepetys suteikė žodį tarybos nariams. Pirmoji savo atsiliepimu pasidalino prof. dr. Ruth Leiserowitz. Ji pagyrė darbe pateiktą emigrantų lyčių santykių analizę ir atkreipė dėmesį, kad partnerio paieškos ar santuokos sudarymas taip pat turėtų būti analizuojami kaip moterų emigracijos motyvas, mat XX a. trečiajame dešimtmetyje po Pirmojo pasaulinio karo visame žemyne trūko vedyboms tinkamo amžiaus vyrų. Prof. dr. Leiserowitz pateikė ir keletą komentarų, pavyzdžiui, kėlė klausimą, ar nevertėtų išsamiau analizuoti išorinių politinių veiksmų, pavyzdžiui, JAV kvotų sistemos, kuri galėjo turėti įtakos emigracijos kryptiui pasirinkimui. Apibendrinama prof. dr. Leiserowitz teigė, kad gynimui pateikta disertacija yra svarbus mokslinių tyrimų rezultatas ir, šiek tiek ją pakoregavus bei papildžius, galėtų tapti svarbia monografija.

Gavusi žodį, doc. dr. Dovilė Troskovaitė konstatavo, kad pateikta disertacija rodo tyrėjos kompetenciją, o atliktas tyrimas reikšmingai papildo ir koreguoja istoriografijoje įsitvirtinusių žinojimą apie žydų migraciją iš Rytų Europos. Siekdama atkreipti dėmesį į tolesnes tyrimo plėtojimo galimybes docentė pasidalino klausimais ir pastebėjimais. Pirmiausia ji įvardijo, kad disertacijoje trūksta atidesnio dėmesio žydų emigracijos tendencijoms iš Lietuvos po 1939 m. ir klausimui, ar prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir žydų imigracija iš Lenkijos paveikė Lietuvos žydų emigracijos procesą ir kryptis. Taip pat buvo pažymėta, jog kiek per daug nuošalyje liko Vilnius. Docentė konstatavo, kad įdomūs ir svarbūs, tačiau kiek per menkai išplėtoti tokių emigracijos motyvų kaip žydų patirčių kariuomenėje bei mokslo siekis aspektai. Be pozityvių pastebėjimų, doc. dr. Troskovaitė turėjo ir kritiškesnę pastabą dėl statistinių duomenų pateikimo ir jų interpretavimo. Nepaisant to, doc. dr. Troskovaitė apibendrino, kad disertacijos autorė paneigė kai kurias istoriografijoje įsitvirtinusias nuostatas dėl žydų emigracijos proceso ir, pasitelkdama naujas metodologines prieigas, atskleidė naujas šios krypties tyrimų perspektyvas.

Trečiasis savo atsiliepimu pasidalinęs dr. Dangiras Mačiulis pradėjo nuo pagyrimo, kad kolegė ne tik bando empatiškai rekonstruoti apsisprendusio emigruoti žmogaus jauseną, bet ir išlaiko šį empatišką žvilgsnį profesionalų. Čypaitė-Gilė taip pat buvo paraginta į anksčiau tyrėjų išsakytus teiginius ir atliktus tyrimus pažvelgti kritiškiau ir drąsiau su jais ginčytis. Dr. Mačiulis pažymėjo, jog tyrime remtis praėjus tam tikram lai-

kui po išvykimo duotais interviu buvo labai rizikingas, tačiau sėkmingas eksperimentas. Apibendrinant buvo konstatuota, kad pasitaikantys netikslumai negali paneigti to, kad darbe užsibrėžtus tikslus autorė pasiekė ir parašė tikrai gerą darbą.

Prof. dr. Juozas Skirius savo atsiliepimą pradėjo apžvelgdamas išeivijos tyrimų problematiką ir teigdamas, kad iki šiol kalbant apie emigraciją iš Lietuvos ji suprantama tik kaip lietuvių emigracija, todėl išsakė viltį, kad ši disertacija išaugs į monografiją. Profesorius atkreipė dėmesį, kad kadangi tyrime naudojamos 259 asmens bylos ir 80 interviu (šaltinių imtis kėlė klausimų ir keletui kitų gynimo tarybos narių), o emigravusių žmonių skaičius buvo kur kas didesnis, reikėtų pabrėžti, kad visi atliekami apskaičiavimai yra santykiniai. Prof. dr. Skirius pagyrė disertantės išsikeltą uždavinį nustatyti ir aptarti emigravusių žydų ryšį su Lietuvos valstybe. Atsiliepime taip pat iškeltas klausimas dėl tyrimo chronologijos: ar verta tiriama laikotarpio pradžia laikyti 1918 m., jei iki 1923 m. statistiniai duomenys apie emigrantus nebuvo fiksuojami. Nepaisant šių ir kitų smulkesnių pastebėjimų profesorius disertaciją įvertino teigiamai.

Paskutinis savo atsiliepimą pristatė disertacijos gynimo tarybos pirmininkas prof. dr. Šepetytys. Nusistebėjęs, kad per ilgametę dalyvavimo disertacijų gynimuose karjerą jo atsiliepimas pirmą kartą trumpiausias, pradėjo įvardydamas, jog šis tyrimas yra netipinis istorijos doktorantūrai ir yra sociologinio ar bent sociologizuojančio žvilgsnio rezultatas. Prof. dr. Šepetytys konstatavo, kad darbas yra pagirtinas kaip turintis bent keturis pamatinius struktūrinius požymius: pirmiausia doktorantė įvaldžiusi žydų emigracijos tyrimų lauką; darbe pasitelkti ir sistemingai atrinkti bei kompleksiskai apdoroti bent kelių rūšių šaltinių blokai ir, pasak gynimo tarybos pirmininko, pasyvumu šioje srityje net nekvepia, nes „šaltinius disertantė tikrai tardo“. Trečias pagirtinas požymis, kad autorė iš įvairių darbų skolinasi požiūrius ir prieigas, tačiau išlieka savarankiška ir puikiai suvaldo darbą su skirtingais šaltiniais ir istoriografija, tie skirtumai darbe nesukelia chaoso. Kaip ketvirtas pranašumas buvo įvardytas tekste atvertas žydų emigravimo kultūros pasaulis. Vėliau atsiliepime buvo pereita prie pastabų, pavyzdžiui, dėl sakytinės istorijos pasakojimų kaip šaltinio problematikos. Įvardijus dar keletą smulkesnių pastebėjimų, apibendrinant pabrėžta, kad tai tik detalės, ir prof. dr. Šepetytys pasveikino disertantę su tuo, kad medžiaga surinkta solidi, atliktas tyrimas įspūdingas.

Pasisakius visiems komisijos nariams, Čypaitė-Gilė gavo proą padėkoti už pastabas ir į jas atsakyti. Atlikus visus formalumus, prof. dr. Nerijus Šepetytys pakvietė pasisakyti disertacijai vadovavusią prof. dr. Jurgitą Verbickienę. Ši džiaugėsi ginamu darbu ir savo doktorante, su kuria darbas buvo labai malonus. Pajuokaudama, kad tai nėra spaudimas tarybos nariams, vadovė teigė mananti, jog ginamas darbas puikus.

Po visų kalbų auditorijos buvo paprašyta išeiti ir leisti tarybai priimti sprendimą. Tai, kaip buvo galima spėti iš gynimo eigos, ilgai netruko. Klausytojams sugrįžus, prof. dr. Šepetytys informavo, kad 2024 m. rugsėjo 13 d. 17 val. 13 minučių skelbiamas tarybos sprendimas, jog „nubalsavus vienbalsiai 5:0“ Dovilei Čypaitei-Gilei suteikiamas humanitarinių mokslų daktaro laipsnis.